

ŽELEZNIČARSKA STAVKA APRILA LETA 1920

(Oris)

JANEZ KOS

»Mati je umrla«¹

Pokol stavkajočih delavcev na Zaloški cesti v Ljubljani 24. aprila 1920 »to zmago-slavje klerikalnega nasilja«, je bil greh po-vojne vlade, ki klerikalcem dolgo ni dal miru. Še po osmih letih se je moral dr. Jan-ko Brejc, ki je bil v času stavke predsednik deželne vlade za Slovenijo, v zborniku ob desetletnici prve Jugoslavije² še enkrat opravičiti, pokazati, drugim pa dokazati, da sta njegova vest in vlada čista. Njegova stran-karska sovražnica liberalna stranka je po do-godkih na Zaloški cesti na vprašanje, kdo je kriv, odgovarjala: »Na eni strani so torej Lemež, Golouh, Petrič, bratje Žorga itd., na drugi strani pa Brejc, Remec, Korošec, Pro-tič. Njihovih rok se drži kri slovenskih de-lavcev«³. Brejc se je dobro zavedal, da bo kdajkoli težko izmiti iz delavske zavesti spomin na »ulico, kjer so ležala trupla mrtvih in luže krvi na vse strani« in še teže jim dokazati, da so bili tega le sami krivi. »Pu-stimo vse rekriminacije. Ni čas za to«, je tiste dni zapisal »Delavec«,⁴ »pač pa mora-mo konstatirati, da te žrtve ni povzročilo delavstvo, ampak sedanji sistem, ki sicer go-voiri o socialnih vprašanjih, izvaja pa terorizem v bojazni, da je vsako delavsko gibanje politično.« V stavki, ki so jo njeni voditelji, komunisti, začeli v razmerah prehranjevalne krize, rapidno rastočih cen in revolucionar-nem razpoloženju kot čisto mezdno gibanje »lačnih želodcev«, ni bilo treba ščuvati, da so to »želodčno vprašanje« ponekod razvili v boj za oblast, na sploh pa so pričakovali, da jim bo stavka prinesla temeljite družbene spremembe. Stavkovno vodstvo se je zave-dalo, da za revolucionarni preobrat nima do-voľj moči, zato tudi ni maralo razvijati akcij za prevzem oblasti, ki so se spontano po-javljale, nasprotno je z vedno znovičnem za-trjevanjem, da je stavka samo mezdni in ne tudi politični boj, stopilo na pot umikanja: napačno je pričakovalo, da bo država morala kloniti pred enotnim nastopom delavstva. Velja pa omeniti besede Franca Perdana, ki jih je namenil oblastem: »Hoteli ste imeti

politični štrajk, pa ga imejte.« To je bilo od stavkovnega vodstva edino glasno povedano spoznanje, da se je mezdno gibanje razvilo v pravo politično bitko. Stavka železničarjev je torej le bila politično gibanje, saj je bila navsezadnje naperjena proti delodajalcu, ki je bil za večino stavkajočih — država.

V vrsti stavk v medvojnem obdobju stoji splošna železničarska stavka aprila 1920 po svojem pomenu, ostrini in obsegu na vrhu. Jugoslovanska buržoazija, ki si je že utrdila oblast in bila pripravljena začeti boj z revo-lucionarno razpoloženim nasprotnim razre-dom, je izzvala na boj najnaprednejši del jugoslovanskih delavcev, to je železničarje in druge prometne delavce. Ta boj, ki ga je z delavske strani vodila mlada komunistična stranka, je tekel takole:

Glavni vzrok stavke je bila Koroščeva od-prava tako imenovanega protokola sporazu-ma, kolektivne pogodbe med komunistično Zvezo prometnih in transportnih delavcev in uslužbencev Jugoslavije (ZPTDUJ) in mini-strstvom za promet. Josip Petrič, tajnik slovenskega pokrajinskega tajništva Sploš-ne železničarske organizacije za Jugoslavi-jo (SŽOJ), jo je označil kot plod in uspeh združitve jugoslovanskih prometnih delavcev v enotno organizacijo, »Slovenec« pa jo je, jasno, imenoval »skrpucalo«. Podpisal jo je Korošček predhodnik prometni minister Dra-šković. Da bi ji poudaril veljavo, jo je ob-javil v uradnem listu. Z njo je bilo urejeno vprašanje plač, delovnika, bolniškega zava-rovanja in drugo. Protokol sporazuma je da-jal železničarjem velike ugodnosti in se je po njih zelo razločeval od drugih kolektivnih pogodb. Železniške uprave pa tudi vlada so ga močno omalovaževale, tako da se je morala ZPTDUJ pravzaprav vseskozi od njegovega podpisa 30. oktobra 1919 bojevati za njegovo uresničenje. V tem boju je po lastni oceni šla »v svoji toleranci in legaliteti mnogo dlje, kakor je to zahtevala instinktivna odpornost železničarjev«. Namesto protokola sporazuma je »izzivalec stavke«, Korošček, ob podpori Zveze jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ), ki

je menila, da je protokol sporazuma »škodljiv za železničarje vseh kategorij, za železničarsko službo samo in za državo«, pripravil tako imenovani začasni pravilnik. ZPTDUJ, ki je morala v osemindesetih urah dati o njem svoje pripombe, ga je 28. marca 1920 zavrnila. Menila je, da bi pomenilo popravljati ta zelo slabi pravilnik »graditi stavbo na pesku«. Zato je Korošcu predlagala, naj z njo na osnovi določil protokola o sporazumu izdela nov pravilnik, do takrat pa naj bi veljal protokol sporazuma. ZPTDUJ se je ob tem obrnila tudi na svoje članstvo z upanjem, da tega napada ne bo sprejelo brez najodločnejših protestov. Z začasnim pravilnikom je Korošec odvzel osemurni delavnik, ki je bil »v zakoniti veljavi v vsej državi in za vse delavstvo. Odvzel jim je dalje starostno in bolniško zavarovanje, pritrgal jim je plačo in prejemke, onemogočil delo železničarskih svetov, ki bi imeli urejati personalna vprašanja«. Tako je bil železničar z dvema otrokoma, ki je prejemal mesečno 1200 kron, prikrajšan za okoli 500 kron, kvalificiran delavec z enakim številom otrok pa je od 1500 kron izgubil okoli 300 kron. Delavniške in kurilniške delavce je začasni pravilnik uvrstil v nižje plačilne razrede, nekaterim kategorijam pa je lahko podaljšal delovni čas za dve ali za štiri ure dnevno brez ustreznega plačila.⁵ Omejil pa je tudi pravico do brezplačne režije in dopustov. V določenih začasnega pravilnika je ZPTDUJ videla namerni napad na solidarnost železničarjev in napad na organizacijo; zato je krivdo za vse morebitne posledice začasnega pravilnika pripisala vladi. Stavka, na katero so že v času bojev za uveljavitev protokola sporazuma vse bolj mislili, je bila sedaj gotova stvar. Na zagrebškem plenumu konec marca je ZPTDUJ sklenila stavkati in ta stavka je morala imeti le mezdni značaj. Ponovno je formulirala svoje zahteve za uveljavitev protokola sporazuma, dokler ne bi bila sklenjena nova kolektivna pogodba, zahtevala je zvišanje plač za toliko, kolikor so narastle cene v času med podpisom protokola sporazuma in aprilom 1920 — zvišanje plač naj bi določila paritetna komisija zastopnikov zveze in ministrstva za promet pod predsedstvom zastopnika ministrstva za socialno politiko — ter da naj vse ugodnosti, sklenjene s kolektivno pogodbo, veljajo tudi za železničarje takrat še zasebne južne železnice. Ker vlada ni reagirala, jo je ZPTDUJ opozorila, da »z oziroma na interes vlade to pot ne bomo izvajali najhujših konsekvenc, temveč se zadovoljujemo le s primerno demonstracijo v podobi dvodnevne stavke na vseh železnicah kraljevine SHS«, toda le v

primeru, da vlada ne bo uporabljala sile. Drugače pa bo prisiljena »nadaljevati boj do dokončnega poraza vlade«. Opozorila jo je, da je pripravljena na vse žrtve, ki bi jih ta boj zahteval. Centralno radniško sindikalno veče (CRSV), katerega član je bila komunistična ZPTDUJ, je 1. aprila odobrilo zagrebške sklepe.⁶

Začele so se priprave na splošno železničarsko stavko, ki jih je za vso državo koordinirala ZPTDUJ. V Sloveniji jih je vodila njena članica in tudi članica Strokovne komisije (SK) SŽOJ. Bila je v rokah članov nove Delavske socialistične stranke (komunistov). V svojih triinšestdesetih krajevnih skupinah je tedaj štela okoli sedem tisoč dvesto članov. Najmočnejše je bila zasidrana med železničarji južne železnice.⁷

SŽOJ je že na svoji konferenci 14. in 15. marca 1920 v Ljubljani ostro obsodila in odbila začasni pravilnik, ki ga je vladi predložila ZJŽ in katerega »vsebina bije vsakemu modernemu nazoru in socialnemu gibanju naravnost v obraz«. Zahtevala je, naj novo kolektivno pogodbo z železničarji sklene na osnovi določil protokola sporazuma s splošno volilno pravico izvoljena skupščina!⁸ Na sestanku z zastopnikom CRSV 3. aprila v Ljubljani so ljubljanski železničarji zavračali zamisel o tridnevni demonstrativni stavki in se zavzemali zaradi nespoštovanja protokola sporazuma in zaradi neprestanega naraščanja cen za neomejeno stavko, za stavko do zmage ali poraza. Tak sklep so tudi sprejeli.⁹ Po tem so začeli funkcionarji organizacije s pripravami med članstvom. Organizirali so shode članstva vseh krajevnih organizacij in na njih razlagali stališča organizacije v zvezi z odpravo protokola sporazuma in uvedbo začasnega pravilnika. Stavko železničarjev so omenjali kot edino obliko boja, ki bi rešila kritično stanje. Na shodih se je oblikovala zahteva po zvišanju plač za toliko, za kolikor so narastle cene od oktobra 1919. Članstvo je na njih podpisovalo tudi resolucijo, s katero so »odločno in zadnjič« protestirali proti ukinitvi protokola sporazuma in uvedbi začasnega pravilnika ter opozorili vlado, da sme železničarske koristi zastopati le ZPTDUJ (ki je zajemala v svojih vrstah 90 % jugoslovanskih železničarjev), ter ugotovili, da jih prometni minister »izziva iz najvišjega mesta v državi v usodepolne korake«. ¹⁰ Osrednji odbor SŽOJ je 10. aprila poklical zastopnike krajevnih skupin v Ljubljano in jim oznanil datum za začetek stavke ter dal navodila o organizaciji stavkovnih odborov, železničarskih straž in sploh stavke. Drugim skupinam, zastopnike je poslalo le sedem organizacij, je

poslal navodila po pošti. Osrednji stavkovni odbor so sestavljali Josip Petrič, Ivan Makuc in Marcel Žorga, po razglasitvi stavke pa je bil vanj vključen še Rudolf Golouh. Makuc in Žorga sta morala po lastni presoji sestaviti še dva stavkovna odbora, enega za državno in drugega za južno železnico, ki naj bi v času stavke skrbela za varnost in red.¹¹

Zvečer 15. aprila je bil na Krekovem trgu v Ljubljani shod, katerega je stavkovni odbor naznanil v skladu z vladnimi predpisi že 10. aprila. Nanj so vabili letaki stavkovnega odbora: »Delavci, delavke, vse pošteno in trpeče prebivalstvo, udeležite se velevažnega shoda v najmočnejšem številu!« Zaradi navedenih besed je predsednik deželne vlade takoj posumil, da ima zbor politično ozadje. Na shodu je v imenu ZPTDUJ predsedujoči Makuc razglasil splošno železničarsko stavko z začetkom opolnoči. Perdan, Petrič in Žorga so v svojih govorih zahtevali uveljavitev protokola sporazuma in povečanje plač za 120 % do 200 %, zlasti pa so poudarili mezdni značaj stavke. Pozvali so tudi železničarje drugih organizacij, naj se v lastnem interesu pridružijo stavki. Podobni shodi so bili tudi drugod.¹²

»Slovenec« je takoj ugotovil, da je po stavki beograjskega dijaštva in tobačnega delavstva, ki se je končavala, prišla splošna železničarska stavka kot tretja preizkušnja komunistične moči. Zanj je veljalo, da zgolj splošna zahteva po zvišanju plač brez zadostne utemeljitve še ne more biti dovoljen vzrok, ne pravi povod za stavko. »Štrajk je političen in naperjen proti sedanji vladi. Političen štrajk pa je danes zločin nad državo in celokupnim prebivalstvom.« Temu je še zlohotno pristavil, »da imajo železničarji v vsej Jugoslaviji najmanj povoda za stavko... V primeri z drugimi proleterskimi stanovi so oni buržuji. Zato so jih komunisti vzeli v zakup, ker so v primeri z drugimi delavci najbolj krepki in siti in imajo največ časa in korajže za ta način ,boja proti druginji in korupciji'.«¹³

Predsednik deželne vlade je že 14. aprila, ko mu je notranji minister Trifković sporočil, da bo najbrž 15. ali 16. aprila izbruhnila splošna stavka železničarjev, in mu zapovedal, naj zagotovi normalen promet, red in mir, naročil pri komandi dravske divizijske oblasti obsežne vojaške priprave v Ljubljani, Celju, Mariboru, na Jesenicah ter seveda tudi za Trbovlje in Kočevje.¹⁴ To je bilo prvo znamenje, da je bila vlada takoj pripravljena začeti s stavkajočimi železničarji boj s silo.

Splošna železničarska stavka je izbruhnila istočasno s stavko avstrijskih železničarjev

in je zajela vso Jugoslavijo. Vlada in časopisi so trdili, da se je začela zahrbtno, brez predhodnega ultimata ali obvestila. Železničarji so pozneje to »zahrbtnost« utemeljevali s trditvijo, da bi bila vlada, če bi vedela za začetek stavke, skušala železničarje s silo zadržati na delu. Železniški promet je v noči od 15. do 16. april popolnoma zastal, le na progah Dolnja Lendava—Čakovec in Murska Sobota—Hodoš je tekel naprej. Železničarji v Ljubljani, Mariboru, Celju, Zidanem mostu, Pragerskem, na Jesenicah ter še na nekaterih drugih večjih postajah so s stavko omrtvili promet tudi drugod, kjer so bili nekateri pripravljene delati. Stavkajoči so pustili vlake na postajah, kjer jih je zatekel začetek stavke. Štrajk se je začel in nadaljeval prve dni v najlepšem redu in miru. Stavkajoči so na postajah in drugih železniških objektih postavili svoje straže, ki so, opremljene s posebnimi znaki, nadzorovale vse početje na železnici; preprečevale naj bi vsakršno nasilje, sabotaže, tatvino, odganjale stavkokaze in podobno. Za zastraženje ljubljanskega glavnega kolodvora je bilo predvidenih stoosem oseb. Osrednja stavkovna odbora sta jih nadzirala po posebnih kurirjih. Za dostop na ljubljanski kolodvor je stavkovni odbor dajal posebne dovolilnice. Železničarske straže, ali kakor jih je imenoval »Slovenec«, »boljševiški vohuni«, so opravljale svoje delo do 19. aprila, ko so se morale umakniti vojaštvu, ki je potem stražilo vse do 11. maja.¹⁵

V stavko sta se vključili tudi ZJŽ in Prometna zveza (PZ). ZJŽ je bila druga največja železničarska organizacija, v kateri je bilo zlasti veliko železničarskega uradništva. Njej je vlada takoj, ko je zvedela, da bo stavka, ponudila zaščito, če bi nadaljevala z delom. Vendar se je ZJŽ že prej odločila in se razglasila za pasivno. Stavki je pravzaprav nasprotovala in je takoj zavrnila tudi vsako odgovornost za njene posledice. Vodstvo ZJŽ se ji ni priključilo zato, da bi preprečilo nepotrebno prelivanje krvi, kot je zatrjevalo, temveč zaradi bojzani, da bi člani ali zavezarji imenovani, zlasti pa delavci, ki so po podpisu protokola sporazuma simpatizirali z ZPTDUJ — (edinim pravim »zaščitnikom vseh železničarjev«) — kljub njegovi prepovedi stavkali in se po morebitni zmagi celo prepisali v komunistično železničarsko organizacijo. Njegov strah za članstvo je bil večji kot njegova načelnost; navsezadnje je bila stavka naperjena tudi proti njegovemu pravilniku, ki ga je sugeriralo prometnemu ministru namesto protokola sporazuma. Z izjavo, da bo pasivna, dokler se ne bi izkazalo,

da je gibanje politične narave, si je ZJŽ pustila odprta vrata, skozi katera bi lahko vsak čas smuknila iz stavke.¹⁶ ZJŽ se je zelo mudilo iz stavke, saj je že prvi dan sporočila vladi svoje pogoje za izstop iz nje. Ti pa so bili taki, kakor da niso bili njeni: razveljavljenje začasnega pravilnika, uveljavljenje protokola sporazuma do izdelave nove službene pragmatike, takojšnja pogajanja za nov pravilnik ter podpis tega pravilnika do 1. maja in varstvo časti in telesa. Vlada je pogoje posredovala v Beograd. Drugi dan sta Rupnik in Brandtner na shodu ZJŽ v Ljubljani zelo hujskala proti stavki, a nista ničesar dosegla, ker je bila večina za njeno nadaljevanje.¹⁷ ZJŽ in PZ sta se tako hitro mehčali, da je 18. aprila Brejc že lahko poročal v Beograd, da sta pripravljene pozvati svoje člane na delo, če bi jim mogli pokazati vsaj kakšen uspeh. Če bi jih pozvali k delu brez uspeha, je opozoril Brejc osrednjo vlado, bi bila nevarnost, da bi večina njenega članstva prestopila v vrste ZPTDUJ.¹⁸ ZJŽ glede stavke ni bila enotna. To se je posebno lepo pokazalo na shodih 19. aprila v Ljubljani. Na dopoldanskem v Narodnem domu so njeni člani nižjih plačilnih kategorij zahtevali vztrajanje v stavki, medtem ko si je vodstvo prizadevalo, da bi organizacijo čimprej pripeljalo iz nje. Železničar Rogelj je zvezarje pozival, naj gredo na delo, omogočijo najnujnejši promet, ohranijo mir pa vzamejo v roke možgane. (komunisti so mu zaklicali: »Kole in puške!«), in trezno premislilo položaj. Prebral je tudi brzojavko, s katero je Udruženje narodnih železničarjev iz Beograda — ZJŽ je bila njegov član — sporočalo, da so na Srbskem narodni železničariji začeli z delom ter da naj z njim začno tudi v Sloveniji. Na tem sestanku vodstvo ni moglo dobiti večine, zato je za popoldan sklicalo novega z opravičilom, da se ne bi mogli komunisti, ki so bili na sestanku, vmešavati v zvezi zadeve. Popoldne je Rupnik skušal zborovalce prepričati in jih pridobiti za izstop iz stavke z lažnimi novicami, da je vlada ugodila njihovim zahtevam in da je v delu nova službena pragmatika ter da zato ZJŽ nima za kaj več stavkati. Del zvezarjev je kljub takim utemeljitvam še vedno vztrajal na stavki. Nazadnje pa se je vodstvu le posrečilo izglasovati izstop iz stavke. Ko je nato Rupnik pozval tiste, ki se glede stavke niso strinjali z vodstvom, naj zapuste zborovalni prostor, je menda odšla večina delavcev, ostalo je le uradništvo. Do tedaj enotna stavka vseh železničarjev se je zlomila, Brejc je tisti dan poročal, da bo ZJŽ 22. aprila začela z delom.¹⁹ Tudi mariborska ZJŽ je hitela iz

stavke. Na shodu zaupniškega sveta je ugotovila, da se je položaj razjasnil, ker je beograjski odbor sporočil, da je »krušno vprašanje«, to je plačilna pragmatika, rešeno, stavka pa je dobila politično vsebino in zato protidržavno ost. Pozvala je svoje člane na delo in ti so se do 23. aprila domala skoraj vsi javili na službenih mestih.²⁰

Prometni minister dr. Korošec je 17. aprila sprejel delegacijo ZPTDUJ, ki je zahtevala umaknitev začasnega pravilnika, povečanje plač, spoštovanje protokola sporazuma tudi od ravnateljstva južne železnice ter sprejem na delo vseh železničarjev, ki so stavkali. Korošec je zahteve zavrnil. Neizprosno je zahteval, da se morajo stavkajoči najprej vrniti na delo in izjavil, da se bo šele potem pripravljene pogajati. Zavrnil je tudi, da ne bo umaknil začasnega pravilnika. Delegacija mu je dala še eno možnost za sporazum s spomenico, s katero mu je predlagala, naj skupaj z njo izdelata nov začasni pravilnik.²¹

Naslednji dan je okoli osemsto ljubljanskih železničarjev zborovalo na Krekovem trgu, kjer so jim govorili Petrič. Makuc, Perdan in Golouh. Petrič je zanikal vsaka pogajanja z deželno vlado, rekel je, da so železničarske zahteve zadnja beseda. Pozval je člane ZJŽ, naj skupaj s SŽOJ vzdrže v stavki do konca. Golouh pa je dokazoval, da stavka ni politična.²²

Četrty stavkovni dan je bil pomemben zaradi sklepa ZJŽ o izstopu iz stavke, zaradi razglasitve militarizacije železničarjev na zaradi vojaškega zastraženja kolodvorov in drugih železniških objektov. ljubljanske plinarnarne, elektrarne, večjih živilskih skladišč in trgovin, vladne, voščne in sodne palače — (samo v Ljubljani je bilo na teh stražah sedemsto vojakov in dvesto mož policije) — in nazadnje pomemben tudi zaradi prepovedi točenja alkoholnih pijač, ki je veljala do 5. maja. Vse to je dajalo vtis izrednega stanja, hkrati pa zanesljivo napovedovalo, da bo vlada uporabila vse sile in da nikakor ne bo dovolila, »da ji njeni uslužbenci diktirajo svojo voljo z grožnjo, s stavko«. Objave železniških direktij, južne in državne, da so sporočilu vojaških oblasti pomeni v mobilnem času sodelovanje v stavki upor v vojski, niso imele na stavkajoče nobenega vpliva. Zato je komandant železniškega oddelka vojnega ministrstva major Disinger na osnovi ukaza ministrstva za mornarico in vojsko z dne 17. aprila vpoklical 19. aprila vse železničarje vojaške obveznike v starosti med enaindvajsetim in osemindesetim letom na dvomesečno vojaško vajo. Obvezniki so se morali zglasiti najkasneje do osme ure zjutraj

20. aprila. Tisti, ki se ne bi javili, bi bili kaznovani kot vojaški dezertarji. Razglas je naznanjal, da bodo železničarji dobivali plačo pri železniških upravah in bodo morali sami skrbeti za prehrano in stanovanje.²³

Militarizacija je bila za stavkajoče trda preizkušnja. Po njej je pomenilo stavkati upirati se in hoditi po poti, ki je vodila naravnost v spopad z državno oblastjo. To vsekakor ni bil več samo običajni mezdni boj. Poleg tega pa militarizacija ni zadela vseh železničarjev, kar je seveda kalilo enotni nastop.

ZPTDUJ in z njo SŽOJ sta bili kljub temu pripravljene nadaljevati s stavko v prepričanju, da je vlada ne bo mogla več dolgo vzdržati in bo morala kloniti njihovim zahtevam. Vlado sta opozorili, naj ne sega po nasilnih sredstvih, če noče izzvati splošno stavko vsega delavstva. Tako je Žorga poveljal: »Mi se pa nobene sile ne bojimo. Mi vemo, da ima železničarska stavka največji vpliv na državo in je tako močna, da bo vlada morala ugoditi našim zahtevam. Ako pa bi oblast s silo posegla v stavko, potem pa smo zasigurani, da stopi za nami ves drugi proletarijat, ki nam bo takoj pokazal simpatijo z generalno stavko.«²⁴ Medtem ko so se ZJŽ in PZ ter drugi omahljivci odzvali vpoklicu na orožne vaje in iskali pri oblasteh »varstvo in zaščito pri izvrševanju službe nasproti komunistom«, so člani SŽOJ ostro reagirali.²⁵ Na shodih v Ljubljani. Celju in Mariboru so se odločili, da se ne bodo odzvali vpoklicu v vojsko in so celo zagrozili s splošno stavko vsega delavstva. To stališče so naslednja dneva zlasti odločno pokazali ljubljanski železničarji. Nič več se niso zbirali na Krekovem trgu, kjer jih je mogla vlada s svojimi agenti imenitno nadzirati, ampak v mestni okolici, ker niso marali, kot je rekel Žorga, »zborovati v senci bajonetov, ker to razburja našo kri«. Tudi niso policiji najavljali svojih shodov, kot je bilo to določeno z zborovalnim zakonom. Dne 20. aprila so se zbrali dvakrat za starim streliščem pod Rožnikom. Na dopoldanskem shodu je Žorga razlagal, da so v meščanskih listih razglašeno mobilizacijo odredili na lastno pest neodgovorni faktorji. (Prav zaradi te zelo razširjene razlage je Brejc prihodnji dan ponovno razglasil in potrdil vpoklic na vojaške vaje.) Žorga je opozoril vpoklicane, naj se ne drže domov, podnevi naj gredo na sprehod, noč pa naj prespe pri znancih, ker je policija dobila sezname železničarjev, ki jih mora aretirati. Sporočil je zbranim, da ima organizacija vsa zagotovila drugih delavskih organizacij, da bodo takoj začele stavkati,

kakor hitro bi vlada začela z aretacijami in drugimi nasilji siliti železničarje na delo. Zelo ostro je obsodil stavkokaze. Za njim sta govorila Mariborčana Koloman Wallisch in Kopač, ki sta izrazila solidarnost vsega mariborskega delavstva z železničarji. Popoldne je zborovalo okoli tri tisoč ljudi. Govorili so jim tajnik SK Kokalj, Žorga, Makuc, Petrič in zastopnika trboveljskih in kočevskih rudarjev, ki sta obljubila vso pomoč. Vsi govorniki so pozivali k vztrajnosti v stavki. Zlasti ognjevit je bil Žorga: »V stavki vztrajajmo do zmage! Saj ne gre samo za zmago železničarjev, temveč, da zmaga razredno zavedni proletarijat. Vlada je odredila mobilizacijo železničarjev, mi smo odredili mobilizacijo našega proletariata.« Pozval je žene, naj bodre svoje može v težkem boju. Na shodu so sklenili, da bo drugi dan ženska deputacija ponesla resolucijo k predsedniku deželne vlade.²⁶

Tudi socialnodemokratski list Naprej, ki je vneto podpiral stavkajoče in jih bodril v vztrajnosti, socialni demokrati so namreč računali, da bo stavka spodnesla Protičevu in Koroščevo vlado, je opozoril vlado: »Ako nam vlada velik in težak boj vsiljuje, potem naj ve eno: v tem boju bo našla ves slovenski in gotovo tudi jugoslovanski proletarijat strnjeno.«²⁷

Delavstvo drugih kategorij je podprlo železničarje in njihovo stavko ne samo moralno, ampak tudi s stavkami. V dogovoru z njimi so 20. aprila začeli stavkati kočevski rudarji in radeški papirničarji. Naslednji dan so se stavki pridružili še zabukovski (do 29. aprila), trboveljski, zagorski, hrastniški rudarji, steklarji (do 4. maja) in apneničarji, rudarji v Velenju (do 29. aprila) in žagarji v Šoštanjju. Rudarji v Senovem in delavci tovarne Woschnagg v Šoštanjju (do 28. aprila) so začeli stavkati 22. aprila. Isti dan tudi lesni delavci v Kočevju. Opekarji v Ribnici so stavkali že od 17. aprila. Rudarji so začeli z osemindeseturno stavko, pa so jo potem spremenili v permanentno.²⁸

Stavka rudarjev je bila imenitna taktična poteza, ki je neposredno vplivala tudi na železniški promet. Že potem, ko se je stavka zaradi nasilja, izdaje žoltilih organizacij in utrujenosti stavkajočih začela rušiti, je bil premog glavno vprašanje pri vzpostavitvi normalnega prometa. Rudarji so se tega dobro zavedali in zato kočevski niso pustili odvažati premoga.²⁹

V znak solidarnosti z železničarji in v protest proti vladnemu nasilju je bilo več delavskih zborovanj. V Kamniku je 21. aprila, kakor že prejšnji dan, demonstriralo z rdečo

zastavo okoli sto delavcev.³⁰ V Trziču in Kranju so delavci odločno protestirali proti nasilju ter zahtevali, da vlada v državnem in ljudskem interesu takoj ugodi železničarjem. »Zahtevamo demisijo vlade, ki ni zmožna socialnih vprašanj drugače rešiti kot z bajoneti!«, so zapisali v resolucijo.³¹ Tri tisoč osemsto delavcev v Zagorju je na zborovanju zahtevalo, naj vlada nemudoma začne pogajanja z železničarji in naj se ne loti represalij: »sicer bi bilo celokupno delavstvo primorano nemudoma stopiti v najostrejši boj.«³² Tudi dva tisoč jeseniških železarjev je zagotovilo železničarjem svojo pomoč. V Kočevju, kjer so vsi »kot en mož zapustili delo«, so stavkajoči sporočili okrajnemu glavarstvu, da se ne pokoravajo nobeni vladi, ampak le stavkovnim vodstvom. Demonstrirali so po mestu z rdečo zastavo in pokazali, »da je ves kočevski proletariat napravil eno fronto proti buržoaziji in sramotni vladi.«³³ V Ljubljani so 21. aprila zborovale ženske. Nekaj sto se jih je zbralo na Krekovem trgu in se od tam napotilo k predsedniku deželne vlade. Med potjo so se jim pridružili možje, ki so prej zborovali v Lattermannovem drevoredu. Brejc je kljub temu sprejel odposlanstvo žensk — vodila ga je neka Kregarjeva — čeprav je policijsko ravnateljstvo opozorilo Petriča, naj žensk ne pošilja k predsedniku. Z resolucijo, ki so mu jo izročile, so najprej ugotovile, da se je stavka razvijala v miru, ki ga je začela rušiti vlada, potem pa so protestirale proti vpoklicu mož na vojaške vaje ter zlorabi vojaške sile, s katero je vlada omejevala svobodo stavkajočih in jih silila na delo. Zahtevale so, naj vlada čimprej ukrene vse potrebno, da bi lahko ugodila železničarskim zahtevam ter naj v ta namen posreduje pri osrednji vladi. Opozorile pa so tudi, da bo vlada kriva za vse posledice svojega brutalnega nastopa proti »boriteljem za svoje najprimitivnejše življenjske pogoje«. Brejc je vse odklonil: posredovanje pri osrednji vladi, izpustitev aretiranih železničarjev in ukinitve vojaških uredb. Odposlanke je še opozoril, da bodo njihove družine kmalu lačne, ker je zaradi stavke onemogočen vsak dovoz živil v mesto. Pred vladnim poslopjem je nato tisočpetstoglavna množica burno demonstrirala. Kazalo je že, da bo prišlo do incidentov, ko je Petriču in Golouhu le uspelo odpeljati množico proti Rožniku k železniškemu prelazu, kjer je deputacija poročala o svojem poslanstvu. Množico je Brejčev odgovor silno razdražil. Golouh, ki jo je nagovoril, jo je pomiril in jo opozoril, da se v danem položaju železničarji ne morejo sami bojevati in samo na enem mestu: njihovo

stavko kaže razširiti v splošno stavko vsega delavstva. Sporočil je sklep SK o tridnevni generalni stavki in da so rudarji že začeli stavkati.³⁴

Odziv na orožne vaje je bil vsaj v centrih stavke neznaten. Oblasti so morale železničarje večinoma s policijo privedi na delo. Tako se je v radovljiškem okraju od tristo vpoklicancev javilo le sedemnajst; drugih se glavarstvo brez vojaške pomoči ni upalo doseči. Podobno je bilo drugod. Notranji minister Trifković je naročil, da naj oblasti energično izvedejo militarizacijo železničarjev. Na območju mariborskega policijskega komisariata so v času med 23. in 28. aprilom aretirali dvestodevetdeset železničarjev. V Ljubljani so ponoči na 21. april aretirali šestdeset vpoklicancev, pozneje je to število še narastlo. Brejc je bil prisiljen v Beograd poročati, da je odziv na vpoklic minimalen ter da še tisti, ki jih je privedla policija, večinoma odklanjajo vsako delo ter da jih vojaške oblasti zato pošiljajo v zapore. Ljubljanskim zapornikom (85) je stavkovni odbor plačeval hrano.³⁵

»Naprej« je aretacije označil z besedami: »To je krščanska kultura slovenskega klerikalizma, ki se je svoj čas posluževala avstrijskega militarizma, danes pa balkanskega. To je jugoslovanska svoboda!«³⁶ Tudi nasilje te vrste ni zlomilo moči železničarske stavke. Vlada je zato stopnjevala pritisk. Na svoji seji 21. aprila je sklenila ustaviti preskrbovanje stavkajočih železničarjev iz aprovizijskih zalog in prepovedala vse shode. Prvega sklepa si skoraj ni upala objaviti, drugega pa je takoj. V razglasu je stalo, da bodo vsi prireditelji shodov in govorniki na njih kaznovani z 20.000 kronami in do šest mesecev zapora.³⁷ V zvezi s prepovedjo zborovanj je Petrič javil oblastem, da osrednji stavkovni odbor odklanja odgovornost za vse posledice, ki bi nastale zaradi preprečitve legalnega stika s stavkajočimi.³⁸ Ko je vlada ukinita preskrbovanje stavkajočih iz aprovizijskih zalog, je poverjenik za notranje zadeve Bogumil Remec posumil, da bosta delavska Nakupovalna zadruga in Konsumno društvo v Ljubljani podpirala svoje stavkajoče člane. Zato je zelo vneto iskal opravičljive razloge, da bi ju lahko podvrigel reviziji trgovskega sodišča, denar Konsumnega društva pa zasegel. Zlasti nevaren se mu je zazdel sklep Konsumnega društva o pomoči železničarjem v vrednosti 100.000 kron. Trdil je, da je namen društvenega sklepa »indirektno pospeševati protizakonito dejanje, kakršna je stavka, ki naravnost ogroža važne javne interese.«³⁹

Deželna vlada je na seji 22. aprila ugotovila, da je brez točnih navodil iz Beograda. Dobila je le splošno navodilo, naj uporabi vsa zakonita sredstva, da vzdrži red in vzpostavi promet. Iz tega je sklepala, da ji v Beogradu ne dovoljujejo nobenih izrednih sredstev. Teh se ni upala uporabiti iz dveh razlogov: najprej, ker ni vedela, kako bodo ravnali v Beogradu in Zagrebu: ali bodo šli na pot sporazuma ali v spopad, in drugič, zaradi tega, ker so se tudi železničarji izogibali spopadov z oboroženo silo. Ugotovila je, da je pripravila vse, da bi lahko v potrebi takoj nastopila proti vsakemu izgredu. V Maribor je poklicala vojaštvo iz Radgone, v Celje iz Velikovca, v Tržič pa iz Borovelj. Brejc je posebno poudarjal, da bo vlada nadaljevala z mirno taktiko in se izogibala sili, »skušala pa bo z vsemi sredstvi stavko zadušiti, stavkajoče utruditi in jih omajati v volji nadaljevati stavko«. Komandant dravske divizijske oblasti general Smiljanić, ki je seji prisostvoval, je odobral vladno politiko, branil pa se je še kaj bolj angažirati v boju s stavkajočimi, dokler so civilne oblasti lahko še same vzdrževale red in mir. Vlada je kljub takemu stališču le želela dovolj očitno demonstracijo vojaške moči, ki naj bi stavkajoče zastrašila in jim vzela pogum nadaljevati s stavko in začeti izgredi. Na Brejčev predlog je sklenila ob prvi priložnosti izgnati vse tuje komuniste, ki so aktivno posegali v potek stavke. Sklenila je tudi, da bo dala aretirati stavkovni odbor, ki ga je dolžila krivde za delavski afront proti vladi, če bo ugotovila, da še organizira shode stavkajočih.⁴⁰ Izgon neslovenskih, to je, komunistov, ki niso bili pristojni v Jugoslaviji, so meščanski časopisi, zlasti pa mariborske oblasti in celo tamkajšnja ZJŽ že večkrat predlagali. Tistega dne je vlada še povečala svoj pritisk na stavkajoče s tem, da je vpoklicala na orožne vaje vse železničarje vojaške obveznike v starosti od 18. do 50. leta. Vpoklicanci so se morali javiti do drugega dne.⁴¹ Praktično je ta vpoklic zajel vse železničarje.

Ne samo vlada, tudi meščansko časopisje je pritiskalo na stavkajoče. Prirejalo je prave kanonade laži, podtikanj in žalitev. Vodstvo stavke ni utegnilo na vse sproti odgovoriti, opozorilo je le, da bo obračunalo z vsemi po končanem boju. Stavkovna vodstva so neprestano z letaki in drugače bodrila stavkajoče železničarje k vztrajnosti in jim obljubljala skorajšnjo rešitev njihovih zahtev, čeprav ni kaj posebno dobro kazalo na uspeh.⁴²

Geslo stavkajočih je bilo: »Niti eno kolo se ne sme na železnici obrniti, dokler zato ne izda odredbe ZPTDUJ!« In do 20. aprila se res ni. Tega dne pa se je na vpoklic javilo 250 vojaških obveznikov. Z njimi in s pripadniki izdajalskih organizacij ter nekaj stavkokazi se je vlada obupno prizadevala obnoviti promet; bolj kot pravi promet je bilo to le merjenje sil. Stavkokazi so delali pod silnim moralnim pritiskom stavkajočih tovarišev. Ravnateljstvo južne železnice jih je skušalo pridobiti z delitvijo posebnih nagrad od 200 do 300 kron in je v ta namen porabilo 100.000 kron, posebno nagrado pa je ponujalo prvemu strojniku, ki bi se javil na delo. Teh je namreč najbolj manjkalo. Stavkajoči so nanje skrbno pazili in jih skrivali, da jih policija ne bi mogla s silo privedi na delo.⁴³ Prvi vlak je pripeljal iz Novega mesta. Drugi dan, 21. aprila je odpeljal vlak tudi iz Ljubljane na Jesenice. Na cestnem prelazu na Dunajski cesti (danes podvoz na Titovi cesti), ga je ustavilo okoli tristo ljudi. Postavili so se na tire in trdili, da vlak lahko pelje samo preko njihovih teles. Šele trideset policajev in pol čete srbskih vojakov je vlaku napravilo pot, da je lahko ob zmerjanju in kamenjanju nadaljeval vožnjo proti Gorenjski. Na južni železnici, kjer je bilo največ članov SŽOJ, so vlaki speljali 22. aprila in sicer dva do Logatca in eden do Maribora. Vse vlake so spremljali vojaški oddelki, pa je bil kljub temu vlak med Verdodom in Borovnico obstreljen.⁴⁴ Tako je železniški promet počasi, a vztrajno rastel, normalen pa ni bil še teden dni po dejanskem zaključku stavke. Vlada si je zlasti prizadevala vzpostaviti promet na južni železnici. Bala se je antantne intervencije, do katere bi lahko prišlo zaradi prekinjenega prevoza živilskih vlakov iz Trsta v Avstrijo. Da bo jazen ni bila čisto brez osnov, dokazuje telegram ameriškega polkovnika Clauseya z Dunaja. Z njim je pri ravnateljstvu južne železnice zaprosil za posredovanje pri stavkajočih, da bi dovolili prevoz živilskih vlakov. Ljubljanski stavkovni odbor je vladi sporočil, da je za tako dovoljenje pristojen centralni odbor v Beogradu.⁴⁵ Stavka je tako postala tudi majhno mednarodno vprašanje. »Slovenec« mu je hotel dati težo z nepotrjenimi vestmi iz Rima in Trsta, ki so poročale, da se italijanska vlada pripravlja preko Jugoslavije sama vzpostaviti zvezo z državami v Podonavju, ter celo, da namerava z vojsko zasesti južno železnico.⁴⁶ Zanimivo pa je zadržanje avstrijskih železničarjev iz Gradca, ki niso marali po avstrijske vlake na mariborsko postajo, da ne bi kršili stavke jugo-

slovanskih tovarišev. Uprava južne železnice jih je morala zato sama odpeljati na avstrijsko stran.⁴⁷

Dan pred vrhuncem železničarske stavke 23. aprila je SK odločila, da bo z generalno stavko 24., 25. in 26. aprila protestirala proti vladnemu nasilju in podprla boj železničarjev. Tridnevno splošno stavko je beograjsko CRSV oznanilo že za 21. april. Isti dan se je zanjo odločila tudi SK, ni pa določila datuma, ker je pričakovala, da bo železničarskim zahtevam vsak čas ugodeno. Generalni štrajk je bil že ves čas na vidiku, saj ga je stavkovno vodstvo večkrat obljubilo za primer, da bi vlada začela z nasilji. Vlada je pričakovala, da bo izbruhnil že ob razglasitvi militarizacije in je zato naročila za Trbovlje vojaške okrepitve. Drugič ga je pričakovala na dan po Golouhovi izjavi. Na seji SK je Petrič predlagal, naj bi stavko čimprej zaključili in trdil, da po prepovedi shodov ni več mogoče brzdati stavkajočih ter da se vse bolj med njimi čuti delo meščanskih provokatorjev. Stavkovni odbor je z letaki večkrat opozoril stavkajoče na delo provokatorjev, ki so trosili razne vesti, da nameravajo stavkajoči povzročiti nemire. Svaril jih je, naj se ne puste »begati od ljudi, ki bi radi ribarili v kalnem, da bi utrdili svojo klerikalno pozicijo v Jugoslaviji. Ostanite mirni! Vzdržite disciplino! V znamenju vztrajnosti, mira in reda bomo zmagali!« Stavkovno vodstvo je torej od svojega članstva zahtevalo absolutno disciplino, red in mir, kar je zagotovo znamenje, da ni bilo pripravljeno slediti nekaterim spontanim akcijam stavkajočih ter je napačno ožilo ves boj samo na mezdnno področje in razglašalo vse tiste, ki bi stavki hoteli dati tudi politično lice, za agente provokatorje.⁴⁸

Krščansko socialistična Jugoslovanska strokovna zveza se je takoj distancirala od splošne stavke. Ukazala je svojim članom, naj se je nikakor ne udeleže, ker je politične narave. Svojo odločitev je neprepričljivo utemeljevala z ugotovitvijo, da v »... težkih časih je delo edino, ki nas bo rešilo«. Brejc je ob tem zadovoljen zapisal: »Vse kaže, da se stavka ruši.«⁴⁹

Zaupniki SK so takoj po sklepu o začetku splošne stavke začeli zelo aktivno delati, da bi vanjo vključili kar največ delavstva. SK in njene posamezne organizacije so v zvezi z začetkom stavke izdale več letakov.⁵⁰ V enem je rečeno: »Čakali smo doslej mirno na razvoj stvari, ker smo mislili, da bo vlada končno uvidela zmoto, spoznala, da se z nasiljem ne more poravnati mezodne spore. Ker pa vidimo, da hoče vlada z brutalno silo za-

tretji boj, da zapira nedolžne delavce in jih tira v vojašnice, je naša dolžnost, da se poslužujemo poslednjega obrambnega sredstva... Zmaga železničarjev bo obenem zmaga celokupnega organiziranega proletariata...« Tudi v tem odločilnem trenutku je SK zagotavljala, da je stavka samo mezodne narave.⁵¹ Mariborsko stavkovno vodstvo je izdalo letak v nemškem in slovenskem jeziku; v njem je stalo: »Naš boj je dosegel svojo odločilno fazo. Verolomna vlada ne izbira nobenih sredstev, da zruši našo trdno disciplino in neomahljivo solidarnost. Ker doslej ni ničesar dosegla, je izzigrala zadnje sredstvo in hoče sedaj s prepovedjo shodov, z ustavljanjem aprovizacij in mobilizacijo letnikov 18 do 50 streti našo moč ter nas vpreči v dosedanji jarem po lastni volji. Glasom došlih poročil so železničarji v Zagrebu in Ljubljani enoglasno sklenili, da se takemu pozivu ne odzovejo in vztrajajo v svojem boju do konca — do dokončne zmage. Na plašite se in ne dajte se izzivati...«⁵²

V Ljubljano so prihajale vesti o akcijah stavkajočih. Pri Trojanah so bili ponoči na 23. april spodžagani telefonski in brzojavni drogovi in porezane žice. Dolenjski vlak so Moščani, ko je vozil z Rakovnika na glavno postajo, obstreljevali. Prejšnji dan so v Velenju železničarji za nekaj časa odstavili postajnega načelnika in na njegovo mesto postavili svojega človeka.⁵³ Najbolj razburljive vesti pa so prišle iz Zasavja. V Zagorju, Trbovljah in Hrastniku so rudarji zasedli železniške postaje. V Trbovljah so zavzeli tudi pošto, odstavili občinski svet, izvolili na javnem shodu novega ter razglasili sovjetsko republiko. Skušali so pridobiti tudi orožnike, da bi jim izročili orožje. Poškodovali so železniško progo in na njej postavili barikado. Oplenili so več vagonov avstrijskega živilskega vlaka, ki je ob začetku železničarske stavke obstal na tamkajšnji postaji. Ko je tistega dne pripeljal prvi vlak, ki ga je spremljalo petdeset vojakov, iz Maribora na Zidani most, je bila na močno zastraženem kolodvoru zbrana velika množica ljudi, ki je burno zahtevala izpustitev treh aretiranih delavskih voditeljev (Pečnika, Pahorja, Jogrliča). Od Zidanega mostu do Hrastnika je vlak le počasi napredoval, ker so morali hoditi vojaki pred njim in s tirov odstranjevati razne ovire. V Suhadolu se je moral celo ustaviti pred barikado, ki jo je branilo kakih dvajset do trideset mož. Prišlo je do streljanja in do prve krvi v tej stavki: eden od braniteljev je bil smrtno zadet, dva pa so zajeli. Na trboveljski železniški postaji je vlak zopet čakala velika množica rudarjev.

Komisar, ki je vodil vlak, je moral izpustiti aretirance, da je množico lahko pomiril in jo lahko pregovoril, da je dovolila popraviti progo. Vlak je šele po petnajsturni vožnji iz Maribora v poznih večernih urah pripeljal v Ljubljano. V zvezi s temi dogodki, ki pomenijo kritično stopnjo v razvoju stavke, je Brejc zahteval vojaško intervencijo. Dosegel jo je šele na drugo zahtevo, čeprav je notranji minister Trifkovič sporočil, da je vsem vojaškim komandam naloženo, da morajo na vsako zahtevo civilnih oblasti takoj posredovati. V trboveljski premogokopni revir je prišlo iz Ljubljane in Celja skoraj sedemstopenjšet vojakov z osmimi strojnicami in štirimi pehotnimi topovi. Golih rok se rudarji niso mogli upirati in vojaštvo je lahko hitro napravilo stari red. Vlada je bila sicer obveščena, da so imeli uporniki štiri strojnice. Pozneje pa je sodišče dokazalo le dve vojaški puški.⁵⁴

Zelo burno je bilo tudi v Kočevju, kjer so že od vsega začetka stavke bili bolj revolucionarni kot kjer koli drugod. Kakšno je bilo razpoloženje pred stavko, zvezo iz poročila okrajnega glavarja »... nezadovoljstvo je priklopelo do vrhunca in se komunistične ideje hipoma razširjajo. Razpoloženje ljudstva je deloma slabše kot tik pred razpadom Avstrije. Nezadovoljni elementi so po večini pri vseh stanovih postali naravnost nestrpni zaradi pomanjkanja...« Stavka v Kočevju se je zapletla z nezadovoljstvom nemških Kočevjarjev z novo državo. Ti so takoj podprli stavko delavstva. Pozneje so prav oni zahtevali pri okrajnem glavarju izpustitev aretiranih voditeljev v Kočevju in tudi v Ljubljani ter odprtje delavskega konsuma. Zagrozili so, da bo prišlo deset tisoč ljudi osvobodit zaprte voditelje, če jih glavarstvo samo ne bo hotelo. Skupaj z meščani so zbrali za stavkajoče 10.000 kron. Glavarstvo je bilo proti številnemu delavstvu brez moči. Delavstvo je odrekalo glavarstvu vsako oblast, se kljub prepovedi shodov zbiralo, se navduševalo za Lenina, sovjete in republiko. Govorilo se je tudi, da so nameravali skupaj s kmeti prevzeti oblast na Kočevskem v svoje roke. Ko je 27. aprila le prišla vojska, je rudniška sirena klicala na boj, do katerega pa ni prišlo, ker ni bilo zadostnega odziva. Vojska je napravila stari red, stavka pa se je kljub različnim pritiskom vztrajno nadaljevala skoraj do polovice maja.⁵⁵

V Ljubljani so se železničarji zbirali kljub prepovedi. Zbrali so se tako v Taškarjevem gozdu, 23. aprila pa v mestu in na Fužinah. Na shodu v Taškarjevem gozdu so govorili člani stavkovnega odbora Makuc, Žorga, Per-

dan. Slednji je poročal o solidarnosti rudarjev in pribil: »... gre za mezdnó gibanje. Zmagati moramo, če ne sedaj, pa ko bomo imeli sovjetsko republiko.« Izrekel je tudi tiste nam že znane besede: »Hoteli ste imeti politični štrajk, pa ga imejte!«, ki jih je meščansko časopisje pograbilo kot glavni dokaz, da komunisti vodijo političen štrajk. Žorga je sproti skušal popraviti vtis Perdánovega govora, a brez uspeha.⁵⁶

Zbor pred Mahrovo hišo v Ljubljani (v njej je bil sedež SŽOJ), ki se ga je udeležilo okoli petsto železničarjev, med njimi je bilo več rekrutov, ki so nekajkrat zaklicali: »Živel boljševiki!«, so orožniki razgnali.⁵⁷ Zelo pomemben shod je bil popoldne 23. aprila na Fužinah pri Ljubljani. Na njem se je zbralo približno dvatisoč ljudi, ki jim je Makuc sporočil začetek splošne stavke in naročil, naj se drugega dne zberejo pred tramvajsko remizo na Zaloški cesti. Ko so jih orožniki pozvali, naj se razidejo, so zborovalci odšli, kakor da se razhajajo, na vojaško vadišče. Orožniki so jim sledili in jih na vadišču ponovno opozorili, da shodi niso dovoljeni. Takrat pa so delavci začeli prepevati, kakor da so se zbrali zaradi zbornega petja. Vlada je po svojih agentih zvedela, da so na shodu sklenili naslednji dan z omenjenega zbirališča korakati v mesto pred Mestni dom in vladno palačo, po nekih vesteh pa, tudi pred Belgijsko kasarno, kjer bi zahtevali izpustitev aretiranih železničarjev. Prav nobeno poročilo pa ni govorilo, da bi stavkajoči hoteli pripraviti »pohod na vladó, ki jo je treba vreči«. To si je Brejc pač izmislil, da bi opravičil kri, prelito na Zaloški cesti. Zanimivo je v tej zvezi omeniti še sodbo državnega pravdníštva v Ljubljani, da deželna vlada ni mogla navesti nobenih konkretnih dejstev, ki bi kazala na to, da se je s stavko ali s pohodom v mesto nameraval uprizoriti državni prevrat. Agenti so res poročali, da so delavci nameravali v času splošne stavke zapreti mestu vodo, plin in električni tok. Najbolj je vladó razburilo njihovo poročilo, po katerem so na Fužinah sklenili drugega dne prinesiti na zbor »vsak svoje — najbrž orožje«. ⁵⁸

Zaradi takih vesti je Brejc v poznih večernih urah sklical v svoji pisarni sejo zastopnikov civilne, policijske in vojaške oblasti, del teh gospodov se je že prej v času stavke vsak dan dvakrat zbiral pri njem. Z njimi je razpravljajal o nastali situaciji in razmišljajal, kako bi demonstracije in nemire, »katerih dalekosežnosti ni bilo mogoče predvideti«, preprečil. Zbrani so sklenili, da zaradi sumljivega obnašanja mase ne smejo dopustiti

njenega pohoda v strnjenih vrstah v mesto že zato ne, ker stavkovni odbor ni prosil za dovoljenje. Zastopniki civilnih oblasti so menili, da bi bilo mogoče preprečiti vsak nemir že v kali, če bi ljudje videli pripravljeno dovolj veliko vojske, ki bi bila zmožna takoj nastopiti. Zato so predlagali, naj bi stala na Krekovem trgu in pred hotelom Slon močna vojaška oddelka v polni bojni opremi; enaki oddelki pa naj bi krožili tudi po mestu. Tako bi sprostili policiste in orožnike, da bi lahko zaprli množici pot v mesto in jo razpršili na zbirališčih. Zastopnik dravske divizijske oblasti, kapetan Lokar, je imel take priprave za nepotrebne. Menil je, da bi zadostovala pripravljeno vojaštva v kasarnah. Končni odgovor na zahteve civilnih oblasti v zvezi z vojaškimi pripravami je dal pozno ponoči general Smiljanič. Sporočil je, da bo vojska pripravljena v kasarnah in da bo nekaj enot vadilo drugega dne v bližini zbirališča stavkajočih.⁵⁹

Liberalna »Domovina«,⁶⁰ ki je sicer videla v stavki »le dokaz nezrelosti ljudstva in odgovornih faktorjev v državi«, je 23. aprila pravilno ugotovila: »Pot, ki sta jo dr. Korošec in vlada ubrala napram železničarjem, je taka, da lahko vodi malone le še do skrajnosti.« Do nje je prišlo naslednji dan 24. aprila, na dan, ko se je začela splošna stavka.

Zjutraj po sedmi uri so se začeli demonstranti v skladu s sklepom Strokovne komisije zbirati pred tramvajsko remizo na Zaloški cesti. Do osme ure se jih je nabralo kakih dva tisoč, novi pa so še vedno prihajali. Prišli so tudi nekateri delavski voditelji. Zbrani so se postavljali v štiristopih v povorko. Na čelo so ji stopile ženske, ker je Perdan menil, da na nje policija ne bo streljala.

Vlada je policiji ukazala, da mora na vsak način preprečiti demonstrantom pot v mesto. Oddelek skoraj tridesetih orožnikov in stražnikov je poslala na Zaloško cesto, vse druge sile pa je razpostavila po mestu. Oddelek, ki ga je vodil narednik Ušaj, so ljudje, še preden je prišel na Zaloško cesto, ozmerjali in opljuvali. Pred sanatorijem Leoniščem se je postavil v dvojni kordon prek ceste. Nabil je puške in nasadil bajonete ter čakal na množico, ki se mu je bližala. Ušaj je ukazal ženskam, naj se umaknejo s čela sprevoda. Nekatere so ga ubogale. Demonstranti so najprej skušali pridobiti orožnike. Prigovarjali so jim: »Saj ste naši fantje! Dajte nam orožje in podajmo si roke!« Nekateri iz množice so pomirjevali rastočo razburjenost, drugi pa so vse bolj rinili do kordona in postajali vse glasnejši. Vpili so: »Orožje dol! Tudi mi ga

znamo rabiti! Ubijalci naroda! Mi moramo skozi! Z vlado držite, pa ste slabše plačani kot mi! Pustite nas in pojdite z nami!« in podobno. Del demonstrantov je obšel kordon čez neko živo mejo po travniku ob Ljubljani in mu, pomnožen s tistimi, ki so še prihajali iz mesta, takoj pritisnil v hrbet. Vrsti orožnikov sta se morali sedaj postaviti s hrbti druga proti drugi. Orožniki in stražniki so še vedno pozivali, naj se množica umakne in naj ne sili vanje. Mahali so z nasajenimi bajoneti pred seboj, da se jim ne bi mogel nihče približati. V vse večjem trušču, zmerjanju in žuganju jih je množica stisnila. Najbolj ogorčeni demonstranti so zgrabili za njihove puške in jim jih hoteli iztrgati iz rok. Nekaj orožnikov so celo prebrnili na tla. Ko je vse tako kazalo, da bo množica orožnike pomendrala, so počili strelji. Kdo je prvi streljal? Orožniki so pozneje zelo plastično opisovali, kako je neki neznanec stopil pred Ušaja z besedami: »Če ne boste vi rabili orožja, ga bomo pa mi!« in je sprožil dva strela iz samokresa. S prvim je zadel nekega delavca, z drugim pa Ušaja. S strelom iz samokresa naj bi bil ranjen še en orožnik. Policisti in orožniki so pozneje zatrjevali, da so šele po teh streljih iz množice začeli tudi sami brez ukaza streljati. Oddali so trintrideset strelcev, od teh enaindvajset v množico. Pet ljudi so nabodli z bodali in dva pobili s puškinim kopitom. Drugače so zopet opisovali to druge priče: pozneje aretirani ali v spopadu ranjeni demonstrantje in priložnostni opazovalci. Eni so trdili, da so slišali te strele iz pušk v zrak, drugi pa da so najprej slišali zamolke strele iz samokresa, le ena priča je izjavila, da so ji fantje, ki so bili tik ob kordonu, povedali, da so najprej streljali iz množice. Strelji so množico pognali v beg, vendar niso vseh do kraja zmedli. Slišali so se klici: »Naprej, to je ognjeni krst!« Vojaštvo, ki je zatem prihitelo na bojišče, je razgnalo velike skupine, ki so se še zelo ogorčeno zadržavale na mestu spopada; ni pa imelo več razloga streljati. Na tlaku Zaloške ceste je v lužah krvi obležalo trinajst mrtvih: dvanajst moških in petletna deklica, ki jo je oče nosil v naročju. V bližnjo bolnišnico so odnesli tudi štirinajst ranjencev; poročila pravijo, da jih je bilo še več: trideset do štirideset. Mrličje so našli tudi za obzidjem Leonišča, kar potrjuje izjave, da so orožniki in stražniki sledili bežečim in jim streljali v hrbet.

Del demonstrantov se je v skupinah napolnil v mesto. Med potjo so kolporterjem pometali v Ljubljano vse meščansko časopisje. Malo so se ustavili na Krekovem trgu, po-

tem pa se jih je še kakih petsto zbralo na močno zastraženem prostoru pred hotelom Slonom, kjer jim je, kot je bilo v načrtu, spregovoril Golouh. Povedal je, kje je treba iskati povzročitelje in krivce za pravkaršnje dogodke na Zaloški cesti, proglasil je generalno stavko v permanenci ter pozval ljudi, naj se mirno razidejo ter ubogajo navodila stavkovnega odbora. Ljubljanske ulice so se izpraznile. Trgovine so lastniki zaprli. Po mestu pa je odmeval korak popolno oboroženega vojaštva in vojaške godbe. »Slovenec« je z olajšanjem zapisal: »Komunistični teror je strt.«⁶¹

Nekateri delavski časopisi in pozneje tudi delavski voditelji so trdili, da je na Zaloški cesti prvi streljal z okna Leonišča agent provokator, ki ga je vlada nalašč zato najela in plačala. Tudi zadnja točka resolucije, ki sta jo tisti dan izročila Golouh in Tokan predsedniku deželne vlade, je terjala strogo preiskavo proti osebi, ki je streljala iz Leonišča. Iz ohranjenih dokumentov se ta trditev ne da zagovarjati. Nihče od aretiranih ni izpovedal, da bi videl koga streljati iz Leonišča; (Ljubljansko policijsko ravnanje je celo po časopisju iskalo priče, ki bi znale karkoli povedati o streljih iz Leonišča). Naj je na Zaloški cesti streljal prvi policaj, agent provokator ali delavec iz množice, dejstvo je, da sta vladna nepopustljivost in tudi borbena razpoloženost stavkajočih nujno peljali v odkrit spopad in v krvoprelitje, ki je zaznamovalo peripetijo v stavki in v vsem delavskem gibanju med obema vojnoma. SK, ki se je odločila zbrati stavkajoče na Zaloški cesti in jih povesti demonstrirati v mesto, je lahko z gotovostjo računala, da je velika verjetnost, da bo prišlo do spopada, v katerem bo tekla kri. Že sama razporeditev žensk na čelo spreveda, na katere policija ne bi streljala, nas napeljuje na tako misel. Dejansko je množica napadla orožniški kordon, ki ji je zapiral pot v mesto, ga hotela pomendрати, odstraniti s poti.⁶² Res je tudi, da so se orožniki obotavljali takoj uporabiti orožje in so pozivali ljudi, naj se umaknejo, in celo, da si naj poiščejo drugo pot. Prav tako pa lahko tu zapišemo tudi ugotovitev »Ljudskega glasa« in »Napreja«, da so klerikalci že dolgo prežali na organizirano delavstvo ter izrabili proti njemu vso moč in da je bil njihov edini razlog za nastop na Zaloški cesti zadušitev delavskega gibanja.

Vlada je takoj po streljih na Zaloški cesti namerila po stavki drugi uničujoč udarec. Na svoji seji je prepovedala v Ljubljani, Celju, Mariboru in Ptujju vsako zbiranje v gručah ter bivanje na ulici po deseti uri zvečer ter

ukazala aretirati vse voditelje komunistov in stavk z utemeljitvijo, da je bila stavka naperjena proti državi.⁶³ Policijsko ravnanje je takoj zaprlo sedež ljubljanskega stavkovnega odbora, aretiralo Florjančiča, Klemenčiča, dr. Lemeža, Golouha, kasneje pa še Žorga, Perdana in še mnoge druge. Aretirani so bili tudi stavkovni odbori v drugih krajih in z njimi vsi, ki so se političnim oblastem zdeli sumljivi. Državno pravdnštvo v Celju je sprejelo s svojega območja v zapore dva-
indevetdeset zapornikov, v Novem mestu devetnajst iz Kočevja, v Mariboru triindvajset, okrajno glavarstvo v Kranju je dalo aretirati triintrideset ljudi itd. Z mariborskega področja so preko državne meje izgnali šestindvajset »nadležnih tujcev«, komunistov.⁶⁴ Seveda so bile te aretacije obračun in čisto nasilje nad stavko, ker politične oblasti mnogim zapornikom niso mogle dokazati ničesar nezakonitega, niti niso imele dokazov, da je bila stavka naperjena proti državni oblasti kot taki. Ko je državno pravdnštvo v Ljubljani hotelo od Remca dokazati, ki bi opravičili aretacije, mu je odgovoril, da so kot preventivno sredstvo bile popolnoma na mestu ter je opiral sprožitev sodnega preganjanja le na kršitev vladne prepovedi shodov. Dosti zapornikov so sodišča zelo hitro izpustila, druge pa so do konca maja amnestirala v zvezi z obiskom regenta Aleksandra v Sloveniji.⁶⁵ Zavoljo aretacij in nasilja na Zaloški cesti je več poslancev vložilo v Beogradu interpelacije. Tako Anton Kristan in Josip Kopač s tovariši, ki so dolžili ljubljansko vladno skrajno neumevne in nerodne postopanja, belega terorja in teptanja svobode ter so zagotavljali, da delavstvo nikakor ni mislilo na puč.⁶⁶

Pod vtisom dogodkov na Zaloški cesti so se sestali Petrič, Golouh in Tokan ter sestavili resolucijo, ki so jo sklenili predložiti vladi ter tudi sklenili zaključiti stavko najkasneje v ponedeljek 26. aprila. Na to pot jih je peljal ne samo udarec na Zaloški cesti, ampak tudi brzojavka, ki so jo prejeli iz Beograda. Z njo jim je osrednji odbor sporočil, da je vladi predložil svoje zahteve in da se z njo pogaja ter da bo zaključek stavke sporočilo z dogovorjeno šifro. Golouhu in Tokanu je uspelo dobiti zvezo z Brejcem, ki jima je sporočil, da ju je pripravljen sprejeti le, če gre za določitev modalitet in za način ustavitve stavke in pričetka dela, nikakor pa ni bil pripravljen pogajati se prej, preden bi se stavkajoči vrnili na delo. Brejc se je pač dobro zavedal, da so mu strelji na Zaloški cesti prinesli zmago. Popoldne ob pol tretji uri ju je sprejel. Golouh mu je poro-

čal o brzobjavki iz Beograda in mu predložil zahteve, pod katerimi je bil stavkovni odbor pripravljen stavko zaključiti.⁶⁷ Pogoji so bili naslednji: ukinitve militarizacije železničarjev, izpustitev vseh zaprtih vojaških obveznikov tako, da bi vsi svobodni začeli z delom, izpustitev vseh aretiranih zaradi stavke ter ustavitve vsakršnih nadaljnjih aretacij, dovolitev shoda stavkajočih v nedeljo, da bi jim stavkovni odbor sporočil, da se v ponedeljek stavka neha, dovolitev slovesnega pokopa žrtev z Zaloške ceste (delavski reditelji bodo poskrbeli za red in mir na pogrebu) in še nam že znana zahteva o preiskavi proti orožnikom in proti osebi, ki je streljala iz Leonišča.⁶⁸ Vlada, ki se je za tem sestala, je menila, »da je odgovor, ki ga bo treba dati zastopnikom stavkajočih, dalekosežen političen akt in da bi se v slučaju, če bi deželna vlada započela z zastopniki stavkajočih pogajanja, poraz, ki so ga komunistični voditelji danes doživeli, znatno omilil in da bi bila nevarnost, da bi oni v tem slučaju zavzeli pozo zmagovalca«. Zato je vlada gladko zavrnila vse zahteve, češ da ni poklicana pogajati se o pogojih za končanje stavke, da je demilitarizacija železničarjev vojaška zadeva in da zaradi javne varnosti ne more dovoliti ne slovesnega pogreba ne shoda.⁶⁹ Golouh in Tokan sta vzela odgovor na znanje.

Čeprav vlada ni sprejela pogojev stavkovnega odbora, je ta kljub temu stavko zaključil prej, preden je o zaključku razpravljala odbor ZPTDUJ v Beogradu: v ponedeljek, 26. aprila, je »Naprejek« pozval vse delavce na delo. Stavka torej ni dala nobenega konkretnega sadu. Tudi pogajanja v Beogradu so se končala samo z obljubami. Pogajanja za končanje stavke so se pri prometnem ministru začela že 24. aprila. Delegati ZPTDUJ so Korošcu predložili pogoje za končanje stavke: preklic vpoklica na orožne vaje, določitev platforme, na podlagi katere bi se pogajali o ureditvi službe železničarjev in njihovih plač. Korošec je v skladu s sklepom ministrskega sveta z dne 21. aprila zavrnil vsaka pogajanja pred vrnitvijo železničarjev na delo in sicer zato, ker so med stavko počeli več sabotaz in nasilij. Delegacija ni marala pristati na zahtevo o vrnitvi na delo pred pričetkom pogajanj. Svoje zahteve oziroma pogoje je ponovila 29. aprila. Korošec spet ni popustil. Zahteval je vrnitev na delo. Dal pa je pismena zagotovila, da bo takoj, kakor hitro bo zopet vzpostavljen promet, pretresel vse železničarske zahteve in se z vsemi silami zavzel za njihovo rešitev; potrudil se bo tudi za preklic vpoklica na orožne vaje ter da bo skušal doseči, da bi tudi ravnatelj-

stvo južne železnice ravnalo enako kot prometno ministrstvo. Po teh zagotovilih je ZPTDUJ, ko je stavka zaradi najrazličnejših pritiskov in zaradi dolgosti že bila v stadiju razpadanja, klonila in ob 19. uri 29. aprila zaključila s štirinajstdnevno stavko. V Sloveniji se je končavala od 26. aprila, ko so pokopali žrtve z Zaloške ceste, se pravzaprav 28. aprila že nehala, formalno pa se je zaključila dan pozneje.⁷⁰

Tudi poznejša pogajanja med železničarskimi organizacijami in ministrstvom za promet so ostala brez uspehov. Zaradi njih sta se ZPTDUJ in ZJŽ marljivo grizli. Prva je napadala tudi Korošca, ker jo je na pogajanjih diskriminiral: k njim je vabil le tri njene zastopnike in trinajst zastopnikov drugih organizacij, ki so sicer tudi zahtevale povečanje plač, so pa zavračale vsako misel na novo stavko, če bi Korošec ne ugodil železničarskim zahtevam.⁷¹

Poglejmo še, kako je tekla splošna stavka. Ta je kar dobro uspela. Celo »Slovenec« je moral priznati, »da število delavstva, ki stoji pod komunističnim vplivom, ni majhno«. Seveda je v njej odsevalo negativno stališče JSZ. V tej zvezi je značilno poročilo kranjskega okrajnega glavarja, ki pravi, da se stavka v Trzliču, kjer je bila moč komunistov sicer precejšnja, ni obnesla prav zaradi »složnega nastopa zavednega v JSZ združenega delavstva«. V generalni stavki so se železničarjem, rudarjem in še nekaterim, ki smo jih že omenili, pridružili papirničarji v Medvodah, delavci nekaterih kranjskih podjetij, delavci dveh tržiških tovarn, kamniški delavci, lesni delavci v Duplici, delavci nekaterih ljubljanskih podjetij, radeški usnarji, rudarji na Mirni in Krmelju, stavkali so v Mariboru.⁷² V času splošne stavke je prišlo do več dejanj, ki pričajo o precejšnjem bojnem razpoloženju stavkajočih. Na Jesenicah, kjer železarji po sklepu SK niso stavkali, čeprav so sami najprej nameravali, so hoteli tamkajšnjega glavnega vodjo Mlakarja s silo rešiti iz zapora. Množico je moral vojaštvo ustaviti in razpršiti. Podobno je hotelo kamniško delavstvo osvoboditi svojega voditelja Franca Kosiča. Pet sto delavcev je prikorakalo v mestu in napadlo orožnike s kamenjem. Ti so morali nastopiti z orožjem, da so jih razgnali. Iz Radeč je župan nujno prosil za vojaško pomoč proti železničarjem, ki so se poskrili pri hribovskih kmetih in grozili, da bodo napadli trg, oplenili trgovine in večje posestnike. Med Bistrico in Pragerskim so bile porezane brzobjavne žice. Isto so neznanci hoteli napraviti pri Škofji Loki, pa so jih orožniki s streli pre-

gnali. Na črnomaljski železniški postaji so železničarji po pokolu na Zaloški cesti razobesili črno zastavo. Zaradi sabotaže je iztiril vlak v Slovenski Bistrici. Tudi na kočevski progi so neznanci pokvarili tire.⁷³ Da bi oblasti strle stavko, so počenjale razna nasilja. V brežiškem okraju je glavarstvo organiziralo narodne straže, kamniško glavarstvo je samovoljno prepovedalo shode. Ljubljanska vlada pa je prepovedala vsak dovoz živin v trboveljski revir, dokler bi tam trajala stavka.⁷⁴ Razna nasilja so počenjali tudi delodajalci. Tako je ravnateljstvo južne železnice odpustilo iz službe vse železničarske voditelje, ki so vodili stavko, drugim pa grozilo, da jo bodo izgubili, če se ne bi javili do 28. oziroma 29. aprila na delo. Njegovo delavstvo se je zlasti v Mariboru in na Zidanem mostu počasi vračalo na delo. Znani so številni odpusti delavcev. V Kočevju so v zvezi s stavko odpustili okoli 10 % rudarjev. Trboveljska premogokopna družba je sklenila odpustiti vse aretirane delavce ter zahtevala od vlade, da se vsi znani »hujskači in pretepači« odstranijo z rudnikov, ker je menila, da bo lahko le tako zagotovila za naprej red in mir.⁷⁵ ZTPDUJ je z resolucijo 13. maja ostro zahtevala, da se morajo sprejeti nazaj na delo vsi odpuščeni železničarji.⁷⁶

Vlada je kljub temu, da je v Beogradu za trjevala, da je v Sloveniji normalno stanje, umaknila vojaštvo z železnic šele 11. maja, prepoved zborovanj pa je ukinila 29. maja. Takrat je Remec poslal v Beograd zelo karakteristično pismo: »Čast mi je še pripomniti,« je med drugim zapisal, »da za primer, da se morajo vsi shodi trpeti, odklanjam vso odgovornost glede reorganizacij komunistične stranke, ker nikakor ni mogoče krotiti po dosedanjih navodilih teh prevratnih elementov, ki so izredna nevarnost ne le za red in mir, ampak naravnost za obstoj države.«⁷⁷ V teh nekaj besedah je že vse, kar je pozneje v neki drugi zvezi Vaso Knežević zajel z ugotovitvijo, da »buržoazni red ne more več vladati z legalnimi sredstvi«.

Splošna železničarska stavka je še bolj sprla ZPTDUJ in ZJŽ ter povečala razdor med komunisti in socialnimi demokrati, je pa tudi odkrila vse prijatelje in sovražnike delavskega gibanja. Njen pomen je ZPTDUJ sama pravilno ocenila, ko je ob njenem koncu trdila, da bo imela v zgodovini delavskega gibanja važno mesto »ne zato, ker je železničarjem dala hitre in velike gmotne pridobitve, temveč zato, ker je pokazala, kaj pomeni močna organizacija in visoko razvita delavska solidarnost v borbi.«⁷⁸ Seveda pa s tako sodbo ne moremo mimo zmotne vere

komunistov, da bo država popustila pred strnjanim nastopom delavstva in da bodo na ta način dosegli spremembo socialne ureditve, ne mimo napake, ki jo je napravilo stavkovno vodstvo, ker ni znalo večdnevni generalni štrajk, ki je pomenil vrhunec delavskih moči in prizadevanj, pravočasno zaključiti, da se ne bi spremenil v hud poraz. Kljub vsemu so železničarska in splošna stavka ter drugi takratni boji pripeljali slovensko delavsko gibanje do revolucionarne usmerjenosti in pomenijo prelomnico v pogledu osvobajanja delavskega razreda izpod vpliva reformističnih iluzij.⁷⁹

OPOMBE

Kratice:

- AS — Arhiv Slovenije, Ljubljana
 ZA CK ZKS — Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije, Ljubljana
 VŽL — Veliki župan ljubljanske oblasti
 PDVS — Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo
 PNZ — Poverjenišтво za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo
 D. s. Lj. — Deželno sodišče Ljubljana
 Okrž. s. Ce. — N. m. — Okrožno sodišče Celje — Novo mesto
 Okr. s. Ra. — Kr. g. — Okrajno sodišče Radovljica — Kranjska gora
 sit. por. — situacijska poročila

1. Skrivno geslo za začetek železničarske stavke (ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20). — 2. Slovenci v desetletju 1918—1928, Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske zgodovine, Ljubljana 1928. — 3. AS, PNZ 1920, 4525/pr. — 4. Delavec, l. VII. št. 18 (1/5-1920). — 5. AS, PNZ 1920, 1167/pr, 4131/pr, 4555/pr; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20 (letaka Obrambni boj železničarjev Jugoslavije, Atak na železničare); Ujedinjenje, l. I. št. 7 (10/4-1920) str. 3, št. 8 (17/4-1920) str. 3. — 6. AS, PNZ 1920, 4310/pr; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38; Milan Lemež, Zastrupljene svinčenke, Rdeči prapor, l. XV št. 6 (17/6-1920) str. 2. — 7. Leto prej je imela 30 skupin in 3823 članov — ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20; Ujedinjenje l. I št. 5 (3/4-1920) str. 3, 4. — 8. Ujedinjenje, l. I št. 8 (17/4-1920) str. 4. — 9. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38. — 10. AS, PNZ 1920, 3654/pr. — PNZ sit. por. 1920, 4299/pr, Ujedinjenje, l. I št. 5 (3/4-1920) str. 3, 4. — 11. AS, PNZ 1920, 4131/pr, 4310/pr; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38, 57 Ujedinjenje, l. I št. 5 (3/4-1920) str. 3, 4. — 12. AS, VŽL 1925, S 2620 (Brejčvo poročilo o poteku železničarske in splošne stavke), PNZ 1920, 4310/pr; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4986, D. s. Lj. Vr IX 807/20 (letak o sklicanju shoda). — 13. Slovenec, l. XLVIII št. 87 (17/4-1920) str. 2, št. 88 (18/4-1920) str. 1, št. 91 (22/4-1920) str. 2. — 14. AS, VŽL 1925, S 2620, ZA CK ZKS, PDVS 4555. — 15.

- AS, PNZ sit. por. 1920, 5607/pr, PDVS sit. por. 1920, 5668, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 4310/pr; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4577, 5256, D. s. Lj. Vr IX 807/20/12, 38; Slovenec l. XLVIII št. 95 (27/4-1920) str. 4; K štiridesetletnici generalne stavke aprila 1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1960 št. 1, str. 278, 279 (spomini Ivana Makuca), 282, 283, 284, 285. — 16. AS, D. s. Lj. Vr IX 807/20 (zadeva ing. Petrowiczca); ZA CK ZKS, PDVS 1920, 5256, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38; Slovenec, l. XLVIII št. 87 (17/4-1920) str. 1. — 17. ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4579, 4670. — 18. AS, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/121, PDVS 1920, 4670. — 19. AS, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 4131/pr; Slovenec, l. XLVIII št. 89 (20/4-1920) str. 2. — 20. AS, PNZ 1920, 4551/pr; PNZ sit. por. 1920, 5665/pr. — 21. Slovenec, l. XLVIII št. 88 (18/4-1920) str. 3; Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917—1941, Ljubljana 1965, str. 167. — 22. AS, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 4131/pr, Slovenec, l. XLVIII št. 89 (20/4-1920) str. 2. — 23. AS, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 2732/pr, 5665/pr, 7192/pr; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4647, 4654, 4792, 5256, D. s. Lj. Vr IX 807/20/9 h; Slovenec, l. XLVIII št. 87 (17/4-1920) str. 1. — 24. AS, PNZ 1920, 4131/pr. — 25. AS, VŽL 1925, S 2620; PNZ 1920, 5665/pr. — 26. AS, PNZ 1920, 4131/pr, 4310/pr, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/9; Slovenec, l. XLVIII št. 90 (21/4-1920) str. 2; M. Mikuž, Oris... str. 167, 168. — 27. Naprej, l. V št. 89 (20/4-1920). — 28. AS, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 5176/pr, 5669/pr, 5808/pr; PDVS sit. por. 1920, 5607, 5668; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4741, 4753, 4782, 4785, 4834, 4875, 4977, 5060, 5143, 5190. — 29. ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4753, 5048, 5102, 5181, 5249, Okrž. s. N. m. Vr IV 294/20/127. — 30. ZA CK ZKS, PDVS 1920, 6135. — 31. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/123, 124. — 32. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/125. — 33. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/126, Okrž. s. N. m. Vr IV 294/20/6. — 34. AS, PNZ 1920, 4131/pr, 4310/pr, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4744, D. s. Lj. Vr IX 807/20/346; M. Mikuž, Oris... str. 168; Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov, Panorama političnih bojov slovenskega naroda, Ljubljana 1966, str. 192, 193. — 35. AS, PNZ 1920, 5507/pr, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4696, 4828, 5256. — 36. AS, PNZ 1920, 4524/pr (zaplenjen članek Napreja). — 37. AS, Zapisniki sej deželne vlade za Slovenijo 1920, 138. seja, VŽL 1925, S 2620, PNZ 1920, 4131/pr. Prepoved shodov je veljala do 29. maja (AS, PNZ 1920, 5618/pr). — 38. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/12. — 39. PNZ 1920, 5499/pr; D. s. Lj. Vr IX 1255/20. — 40. AS, Zapisniki sej deželne vlade za Slovenijo 1920, 139. seja. — 41. AS, VŽL 1925, S 2620. — 42. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/79 m, 99 k, 119 a, 121. — 43. AS, PNZ 1920, 5176/pr, VŽL 1925, S 2620, Višje državno pravdnništvo v Ljubljani P III/9-1191/20; ZA CK ZKS, PDVS 4828, 5118, 5256, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38, Okr. s. Ra., Z 96/20/1, 4, Okrž. s. Ce., Vr VIII 672/20/20, Vr VIII 1211/20/26. — 44. AS, PNZ 1920, 4131/pr, 5699/pr, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4728, 4837, 5118. — 45. AS, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4742, 4796, 4828. — 46. Slovenec, l. XLVIII št. 91 (22/4-1920) str. 1. — 47. ZA CK ZKS, PDVS 1920, 5256. — 48. AS, VŽL 1925, S 2620, ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4653, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38, 41, 119, 218, 223, 224; M. Lemež, Zastrupljene..., Rdeči prapor l. XV št. 6 (17/6-1920) str. 2. — 49. AS, VŽL 1925, S 2620; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4796; Slovenec, l. XLVIII št. 91 (22/4-1920) str. 3. — 50. AS, VŽL 1925, S 2620. — 51. ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/19, 79, 99, 119 a, 120; AS, PNZ 1920, 4131/pr, 4524/pr. — 52. AS, PNZ 1920, 4082/pr. — 53. AS, PNZ 1920, 4031/pr, 5668/pr; Višje državno pravdnništvo v Ljubljani P III/9-1191/20. — 54. AS, VŽL 1925, S 2620, ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4833, 4867, 5116, 5818, 5819, Okrž. s. Ce. Vr VIII 624/20/10, 60, Vr VII 609/20/99; R. Golouh, Pol stoletja... str. 200; M., Med stavko v Zidanem mostu, Delavska enotnost, l. V št. 16 (19/8-1949) str. 3; Domovina, l. III št. 47 (30/4-1920). — 55. AS, PNZ fasc. Komunistična propaganda, 5511/pr, PNZ 1920, 5521/pr, PNZ sit. por. 1920, 5607/pr, 5868/pr, 5728/pr, Zapisniki sej deželne vlade za Slovenijo 1920, 144. seja; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/126, PDVS 1920, 4753, 4754, Okrž. s. N. m. Vr IV 294/20/3, 4, 5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 20, 34, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 54, 65, 66, 67, 69, 71, 76, 77, 78, 80, 82, 86, 91, 96, 127, 137, 141. — 56. AS, PNZ 1920, 4486/pr, 5311/pr; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/181; K štiridesetletnici... Prispevki... str. 281. — 57. AS, PNZ 1920, 4131/pr. — 58. AS, VŽL 1925, S 2620 PNZ 1920, 4131/pr, 4556/pr; ZA CK ZKS, D. s. Lj. Vr IX 807/20/174. — 59. AS, VŽL 1925, S 2620 ZA CK ZKS, PDVS 1920, 5293. — 60. Domovina, l. III št. 45 (23/4-1920) str. 1, 2. — 61. AS, VŽL 1925, S 2620 PNZ 1920, 4131/pr, 4309/pr, 4486/pr, 4555/pr, 4556/pr, 5311/pr, 7381/pr; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 5229, D. s. Lj. Vr IX 807/20/2, 3, 9 n p s 5 t v, 10, 18, 30, 31, 32, 35, 41, 68, 82 a, 172, 173, 174, 175, 181, 185, 186, 189, 207, 210, 211, 212, 220, 266, 277, 286, 291, 353; Domovina, l. III št. 47 (30/4-1920); Kako je bilo na Zaloški cesti, Delavska enotnost, l. II št. 16 (19/4-1946); M. Mikuž, Oris... str. 169, 170, 172; R. Golouh, Pol stoletja... str. 195, 196, 198. — 62. Zgovoren dokument, o spopadu med množico in kordonom je poročilo komandanta N. orožniške brigade v Ljubljani: »Na prvi pogled sem bil prepričan, da je moštvo prestalo hudo borbo. Pranske po obrazih in rokah, otekline na glavah, od blata zamazana oprema in orožje, deloma poškodovana oprema ter zvito bodalo podnarednika Derganca je jasno pričalo o tem.« (AS, PNZ 1920, 4486/pr). — 63. AS, Zapisniki sej deželne vlade za Slovenijo 1920, 146. seja. — 64. AS, PNZ 1920, 5728/pr, 5947/pr, 7281/pr, 7438/pr, PNZ sit. por. 1920, 5607/pr, 5668/pr, 6951/pr, 7704/pr, Višje državno pravdnništvo v Ljubljani P III/3-20 868/20, PDVS sit. por. 1920, 6420. — 65. AS, PNZ 1920, 5728/pr, Višje državno pravdnništvo v Ljubljani, P III/3-20 868/20; ZA CK ZKS, D. s. Lj.

Vr IX 807/20/375, Okrž. s. Ce. Vr VII 609/20/99; R. Golouh, Pol stoletja... str. 202. — 66. ZA CK ZKS, PDVS 1920, 6276, 6278, 7853; Naprej, l. IV št. 112 (16/5-1920). — 67. AS, PNZ 1920, 4310/pr, VŽL 1925, S 2620 ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4876, D. s. Lj. Vr IX 807/20/38. — 68. AS, VŽL 1925, S 2620 — 69. AS, VŽL 1925, S 2620 Zapisniki sej deželne vlade za Slovenijo 1920, 142. seja. — 70. Slovenec, l. XLVIII št. 91 (22/4-1920) str. 3, št. 95 (27/4-1920) str. 5, št. 98 (30/4-1920) str. 3 št. 99 (1/5-1920) str. 2; Rdeči prapor, l. XV št. 1 (15/5-1920) str. 1, 2; M. Mikuž, Oris... str. 192. — 71. AS, PNZ 1920, 6053/pr, 6349/pr, 6482/pr. — 72. AS, PNZ sit. por. 1920, 5668/pr, PNZ 1920, 4170/pr, 5117/pr, 5607/pr, D. s. Lj. Vr IX 824/20; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 6135, 4973; Slovenec, l. XLVIII št. 97 (29/4-1920) str. 1; Dr. Miro Stiplovšek, Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem v letih 1917—1920, Znanstveno posvetovanje ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KP Slovenije, Ljubljana novembra 1967 (ciklostirano gradivo). Ljubljanski in celjski gremij trgov-

cev sta odklonila v času splošne stavke za-preti trgovine. (Slovenec, l. XLVIII št. 93 (24/4-1920) str. 2, ZA CK ZKS, Okrž. s. Ce. Vr VII 606/20/146.) — 73. AS, PNZ 1920, 7474/pr, PNZ sit. por. 1920, 5607/pr, PDVS sit. por. 1920, 5668/pr, D. s. Lj. Vr IX 864/20, Državno pravdništvu v Ljubljani 1920, 491; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 4696, 5037, 6135, Okr. s. Kr. g. Z 104/20/1, Okrž. s. N. m. Vr IV 294/20/52, D. s. Lj. Vr IX 807/20/123, 124; Slovenec, l. XLVIII št. 95 (27/4-1920) str. 4. — 74. AS, PNZ 1920, 5176/pr; PDVS 1920, 6135, 5104. — 75. AS, PNZ sit. por. 1920, 5607/pr, 7704; ZA CK ZKS, PDVS 1920, 5324. — 76. AS, PNZ 1920, 6482/pr, PDVS sit. por. 1920, 7881. — 77. AS, PNZ 1920, 6307/pr. — 78. Rdeči prapor, l. XV št. 1 (15/5-1920) str. 2, AS, PDVS sit. por. 1920, 7381. — 79. Dr. M. Stiplovšek, Pregled stavkovnega...; France Klopčič, Zaton slovenske socialnodemokratske stranke 1919-1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja Ljubljana 1960, str. 96; Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1963, str. 44.

